

Náboženství starověké Syropalestiny: Cesta k monoteismu

DALIBOR PAPOUŠEK
(ÚSTAV RELIGIONISTIKY FF MU)

Evoluční typologie náboženství

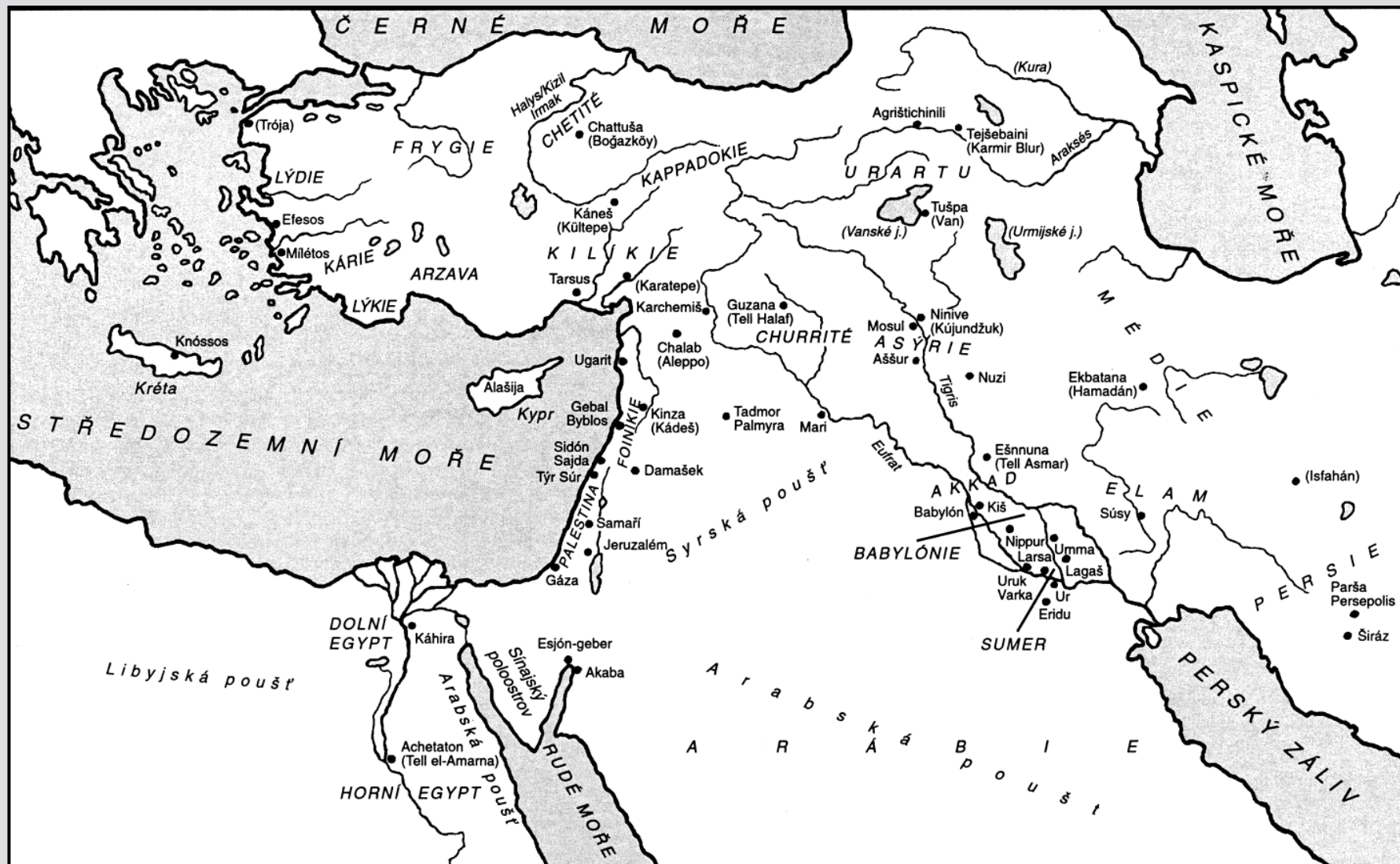
Animismus

(Poly)démonismus

Polyteismus

Henoteismus (monolatrie)

Monoteismus (inkluzivní, exkluzivní)

Starověký Přední východ

Starověká Syropalestina

- Oblast při **východním pobřeží Středozemního moře** (dn. Kypr, Libanon, Sýrie, jv. Turecko, Izrael, Palestina, Jordánsko).
- **Levanta** – raně novověké označení (z fr. *soleil levant* – „vycházející slunce“).
- **Kanaán** – starověké označení (akkad. *kinachchu* – „purpur“, barvivo vyvážené z Foiníkie).

Sýrie

- Města: Ugarit, Aleppo, Ebla, Damašek.

Foiníkie (dn. Libanon)

- Města: Byblos (Geba, dn. Džubajl), Bérytos (dn. Bejrút), Sidón (dn. Sajdá), Tyros (dn. Súr).

Palestina (dn. Stát Izrael a Palestinský stát)

- Města: Chasór, Megido, Samaří, Jericho, Jeruzalém, Ekron, Ašdod, Aškalón, Gáza.

Zajordání (dn. Jordánsko)

- Města: Rabat-amón (dn. Ammán), Díbón.

Synchronizace chronologických systémů starověkého Předního východu

Egypt		Syropalestina		Mezopotámie	
Naqáda I-II	3800-3500	Chalkolit	3600-3150	Obejdská kultura	4300-3500
				Urucká kultura	3500-3200
Předdynastiční králové (0)	3000-2950	Raná doba bronzová I	3150-2950	Džemdet-nasrská kultura	3200-2900
Archaická doba (1-2)	2970-2635	Raná doba bronzová II	2950-2650	Raně dynastické období I	2900-2700
Stará říše (3-8)	2635-2135	Raná doba bronzová III	2650-2350	Raně dynastické období II	2700-2500
		Raná doba bronzová IV	2350-2150	Raně dynastické období III	2500-2340
První mezidobí (9-11)	2134-1991	Střední doba bronzová I	2150-1950	Staroakkadské období	2340-2150
Střední říše (12-14)	2061-1785	Střední doba bronzová IIA	1950-1750	3. dynastie z Uru	2110-2005
Druhé mezidobí (15-17)	1785-1552	Střední doba bronzová IIB	1750-1550	Dynastie z Isinu a Larsy	2020-1760
		Pozdní doba bronzová I	1550-1400	Starobabylónské období	1894-1594
Nová říše (18-20)	1552-1070	Pozdní doba bronzová II	1400-1200	Středoasyrské / středobabylónské období	1500-1000
		Doba železná I	1200-1000		
Pozdní doba (21-26)	1070-525	Doba železná II	1000-587	Novoasyrská říše	911-612
				Novobabylónská říše	626-539
Perská nadvláda	525-404	Perská doba	587-332	Perská říše	550-330

Zdroj: Fritz 1993, s. 69-77; Pečírka et al. ³1989, díl I, passim.

Chronologie starověké Palestiny

Perioda	Hlavní události
Raná doba bronzová (3100 – 2100 př.n.l.)	1. osidlovací vlna na centrální vysočině
Střední doba bronzová (2100 – 1550 př.n.l.)	2. osidlovací vlna na centrální vysočině
Pozdní doba bronzová (1550 – 1200 př.n.l.)	Krise osídlení na centrální vysočině
Doba železná I (1200 – 900 př.n.l.)	3. osidlovací vlna na centrální vysočině Vznik Izraele (1200 př.n.l.), soudci
Doba železná II (900 – 586 př.n.l.)	Izraelské království (do 722 př.n.l.) Judské království (do 586 př.n.l.)
Babylonská a perská doba (doba železná III, 586 – 332 př.n.l.)	Babylonský exil (586 – 539 př.n.l.) Perská doba (539 – 332 př.n.l.)

Zeměpisná pásma (Syro)Palestiny

Pobřežní pás

- Nížinný pás rozdělený vybíhajícím masívem **Karmelu**.
- Severně od Karmelu **foinická města** v přirozených přístavech, jižně od Karmelu přímořská rovina osídlená **Pelištejci**, na východ od ní úrodná **Šefela**.

Horský pás

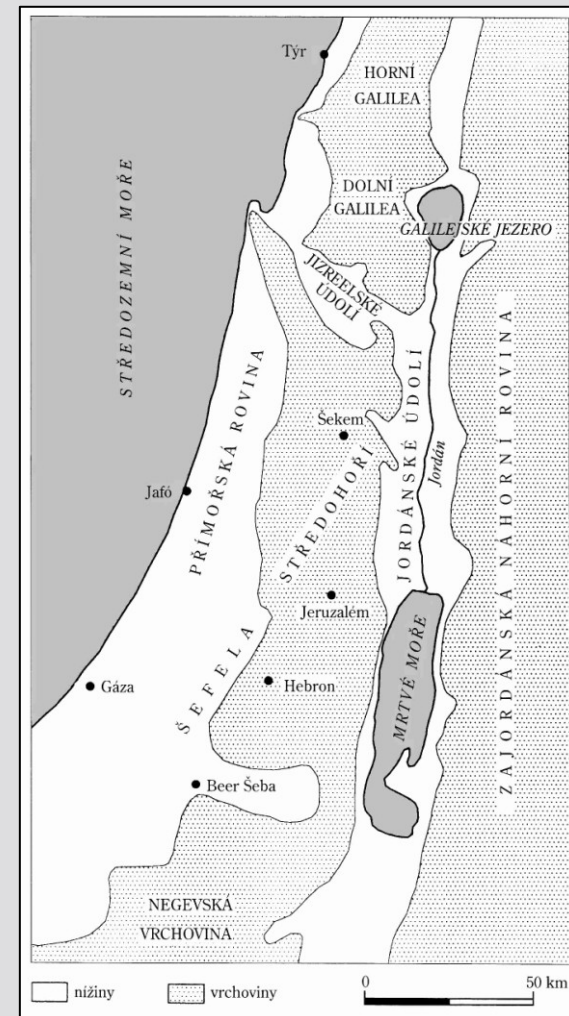
- Od severu pohoří Libanon, **Galilea**, Jizreelské údolí, **Centrální vysočina** (ohnisko etnogeneze **Izraele**), Beerševské údolí, **Negevská vrchovina** (**Edóm**).

Příkopová propadlina

- **Jordánské údolí** (Galilejské jezero a Mrtvé moře).

Zajordání

- Antilibanon, Zajordánská náhorní rovina (**Aram, Amón, Moáb**).

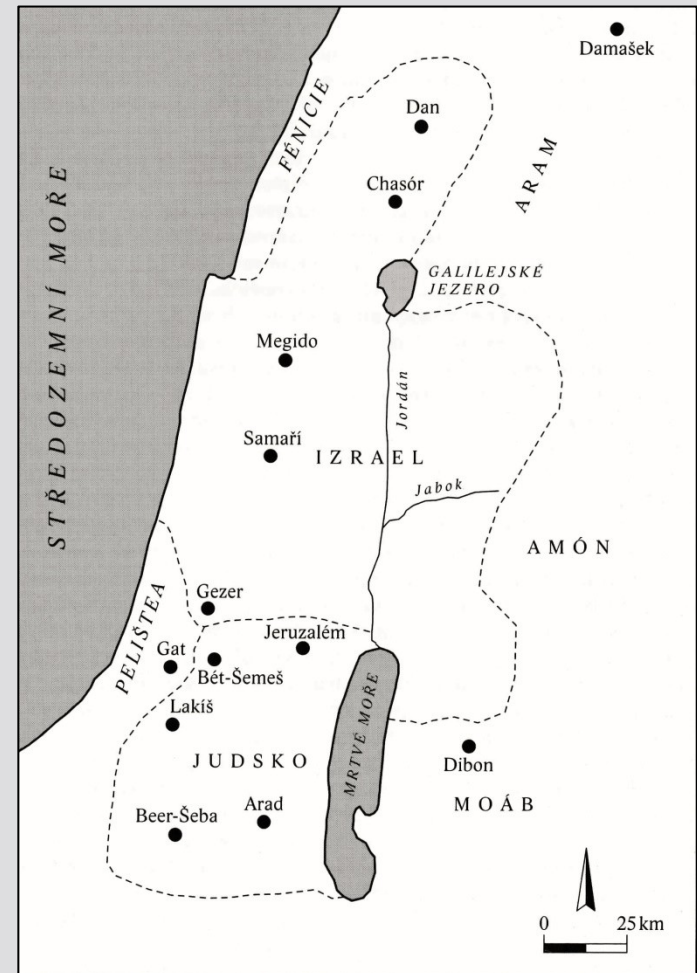
Palestina v 9. století př.n.l.

Izraelské království

- **Rozvinutější oblast** (centralizovaná redistribuce zdrojů, mezinárodní obchod).
- Hlavní město: **Samaří**. Vzestup již za dynastie **Omríovců** (9. stol. př.n.l.).
- Království **vyvráceno 722 př.n.l. Asyřany**.

Judské království

- **Chudší oblast** (nízká úroveň urbanizace, autarkní hospodářství).
- Hlavní město: **Jeruzalém**. Od 9. stol. př.n.l. doložena dynastie **Davidovců**.
- Království **vyvráceno 586 př.n.l. Babylóňany**.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Elovské božstvo usazených Kanaánců

- **El** – výraz *el* má prasemitské kořeny; v obecném smyslu znamená „bůh“ (apelativum), jako vlastní jméno „El“ (proprium).
- **Elohim** – biblické označení boha Izraele je plurálem výrazu *eloah*, který vznikl rozšířením původního kořene *el*.
- **Překlad:** řec. *Theos* (Septuaginta), lat. *Deus* (Vulgáta), čes. **Bůh**.

Příchozí jahvismus

- **JHVH** – Boží tetragram, původně snad vyslovovaný jako *Jahú* nebo *Jaú*.
- Tradiční výslovnost **Jahve** vychází až z řeckého přepisu v podobě *Iaúe* či *Iaúai*.
- Vzhledem k tabuizaci Božího jména JHVH nahrazováno při hlasité recitaci hebrejským titulem **Adonaj** – „Můj Pán“.
- **Překlad:** řec. *Kyrios* (Septuaginta), lat. *Dominus* (Vulgáta), čes. **Hospodin**.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Srovnání semitských panteonů

Na vrcholech semitských panteonů obvykle **dvě božstva**:

- **Nebeský bůh**, které je sice vladařem světa, ale do jeho chodu výrazněji nezasahuje, vystupuje jako **pasivní garant kosmu** (*deus otiosus*).
- **Dynamický bůh bouře a větru**, který je nebeskému bohu podřízen, ale *de facto* vládne světu.

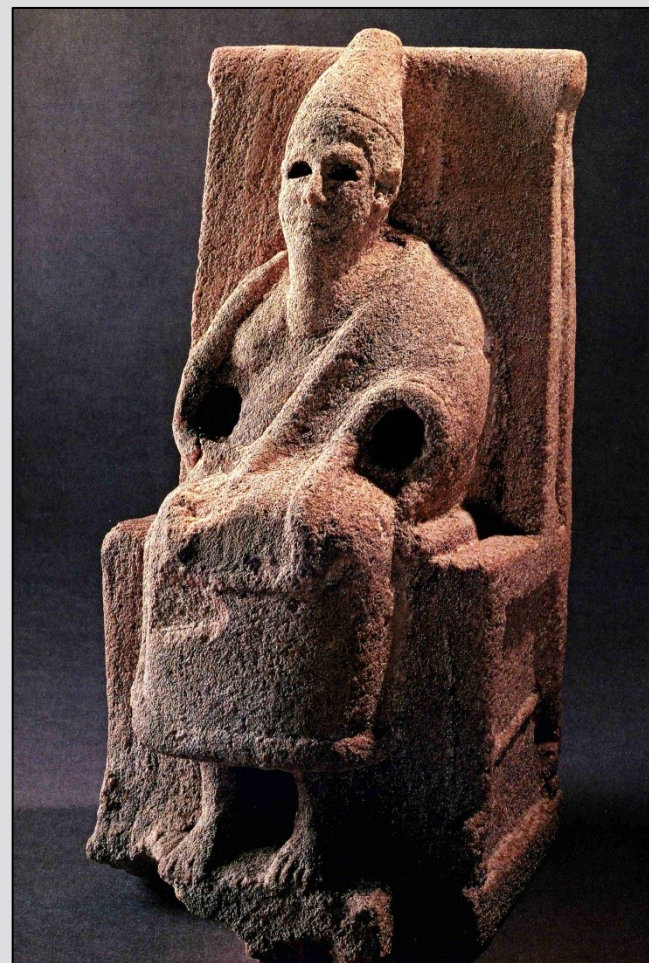
Sumer	Babylónie	Asýrie	Ugarit	Izrael
An	Anu	Anu	El	Elohim
Enlil	Marduk	Aššur	Baal	Jahve

Zdroje staroizraelských teistických představ

Bůh El

- Nejvyšší bůh ugaritského panteonu, stvořitel, vládce a otec bohů. Strážce **nebeského a pozemského řádu**.
- V Ugaritu ztotožňován s bohem **Dagánem**. V polovině 2. tis. př.n.l. ustupuje kultu Baala.
- Jeho manželkou mateřská bohyně **Atirat**, ztotožňovaná s biblickou **Ašerou**.
- Nejvýznamnější synové: **Baal, Jamm a Mót**.

Zobrazení Ela jako starého vousatého muže, zahaleného do pláště a sedícího na trůnu s vysokým opěradlem. Stopy po bitumenu naznačují, že k plastice byly původně připojeny oči a ruce. Vápencová soška (výška 25 cm), nalezená 1988 v Ugaritu. 13. stol. př.n.l. Národní muzeum v Latákii, Sýrie. (Foto: Peter Willi)

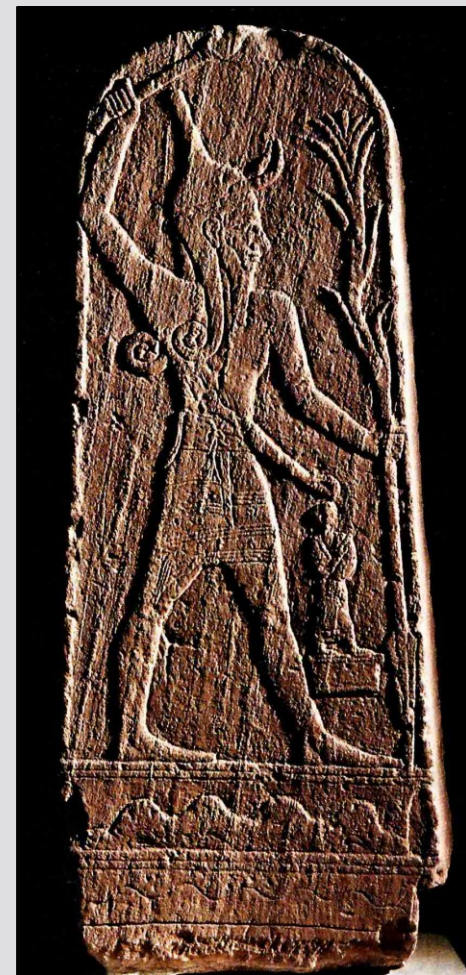

Zdroje staroizraelských teistických představ

Bůh Baal

- Západosemitský **bůh deště, bouře a plodnosti**.
- Výraz *Ba'al* – „vlastník, manžel, pán“ původně titulem boha bouře **Hadada** (ug. Haddu, akkad. Adad), jehož vlastní jméno postupně nahradil.
- Jeho družkou bohyně války a plodnosti **Anat**.
- V **ugaritské mytologii** bojuje za Anatinu podpory s personifikacemi moře (Jamm) a smrti (Mót).
- Jako **Baal Safón** městským bohem **Ugaritu**.

Zobrazení Baala jako boha bouře. V pozvednuté pravici drží „hromový“ palcát, levou rukou zabodává do země kopí, z něhož vyrůstá strom života. Menší postava zřejmě představuje ugaritského krále. Vápencová stéla (výška 142 cm), 15-13. stol. př.n.l. Nalezena 1930 na akropoli v Ugaritu. Louvre, Paříž.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Bohyně Ašera/Atirat

- **Mateřská bohyně**, v Izraeli zřejmě uctívána jako **Jahvova partnerka**.
- V Bibli kořen **'-š-r** označuje **přímo bohyni (Ašera)** nebo **dřevěný kůl (ašera)** spojovaný s jejím kultem.
- Obdoba Ašery uctívána již ve 2. tis. př.n.l. v **amorejském prostředí** pod jménem **Ašratum**, jejím manželem bůh **Amurru**.
- V **ugaritské mytologii** vystupuje pod jménem **Atirat** jako manželka boha **Ela**.

Ženská soška se zvýrazněnou vulvou pravděpodobně zobrazuje Ašeru/Atirat a její božská dvojčata Šachara a Šalima, která jsou ještě v děloze, nebo již kojena. Na obou stehnech sošky strom života a kozovité zvíře. Keramická figurka nalezena u kibucu Revadim v jižní Šefele, 13. stol. př.n.l. Izraelské muzeum, Jeruzalém.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Zdroj: Zevit 2001, s. 382, obr. 5.7.

Nápisy v Kuntillet Adžrúd

- Dvě skladové nádoby (*pithoi*) s nápisy, které zmiňují **Jahva** a jeho ašeru.
- Datování: **přelom 9. a 8. stol. př.n.l.**
- Nalezeny 1975-1976 v **Kuntillet Adžrúd** na severovýchodě Sinajského poloostrova.
- **Kresby**, které s nápisy nesouvisejí, představují zdvojené vyobrazení egyptského bůžka Besa, sedícího hráče na lyru, postavu s pochodní a krávu s teletem.

Starohebrejský nápis a kresby červeným inkoustem na výduti skladové nádoby A.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Žehnačí formule z Kuntilet Adžrúd

- Doklad různých lokálních podob jahvismu: **Jahve Samařský** a **Jahve Témanský**.
- Výraz „Téman“ v Bibli užíván ve smyslu „jih, jižní“, zpravidla označuje samotný jih Palestiny nebo Edóm (srov. *Am* 1,12; *Jr* 49,7).

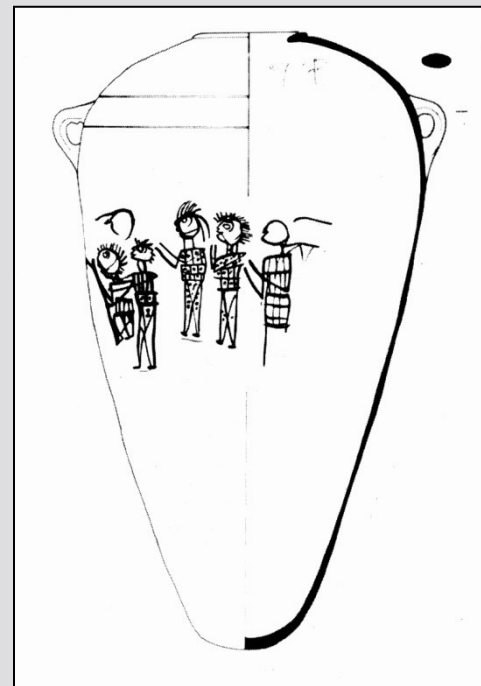
Pithos A:

- (1) Zpráva '[] ... []m[]k: „Řekni Jách-elíovi a Jó-ásáovi a [...] požehnal jsem vám
(2) při **Jhvh samařském a při jeho ašeře**.

Pithos B:

- (5) Požehnal jsem ti při **J-**
(6) **hvh témanském**
(7) **a při jeho ašeře**.

(Dušek 2013a, s. 183-184.)

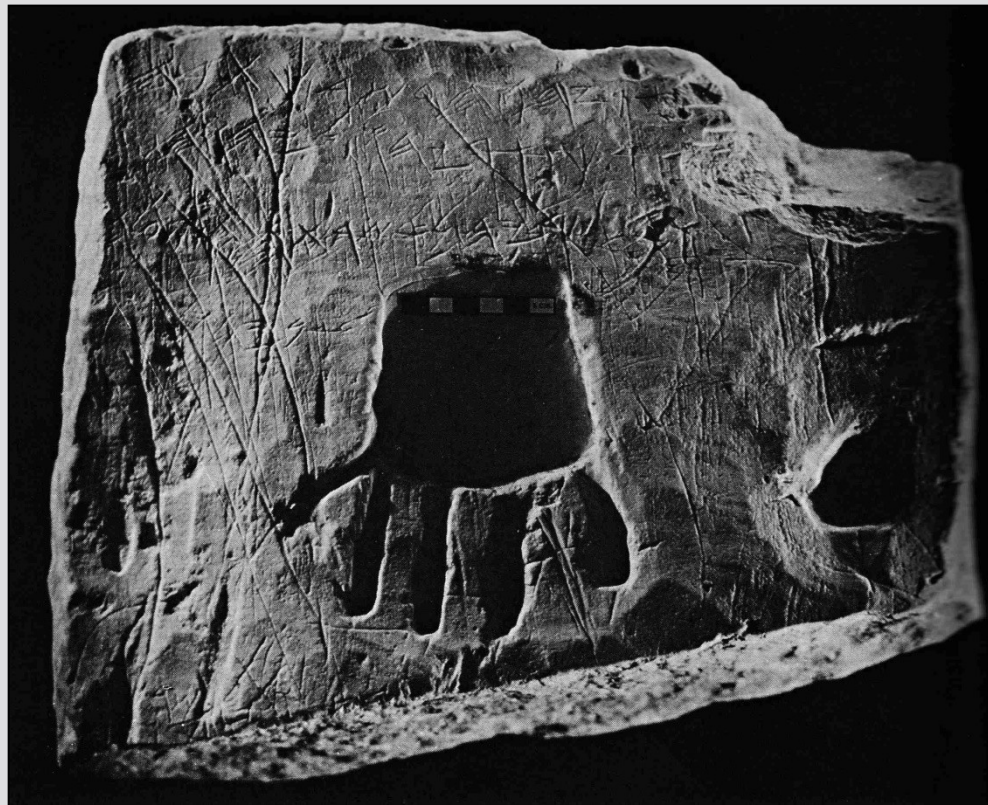
Skladová nádoba B s kresbou zástupu prosebníků.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Nápis z Chirbet el-Kóm

- Nápis pochází z **pohřební jeskyně v Chirbet el-Kóm**, asi 10 km východně od Lakíše.
- Datování: **1. pol. 7. stol. př.n.l.**
- Nápis (34 x 40 cm) **vysekán ze stěny jeskyně**, 1967 se objevil na trhu se starožitnostmi.
- **Obrys lidské ruky** vložený mezi řádky nápisu má nejasný význam. Stejně tak nejasná je jeho případná souvislost s textem.

Izraelské muzeum, Jeruzalém.

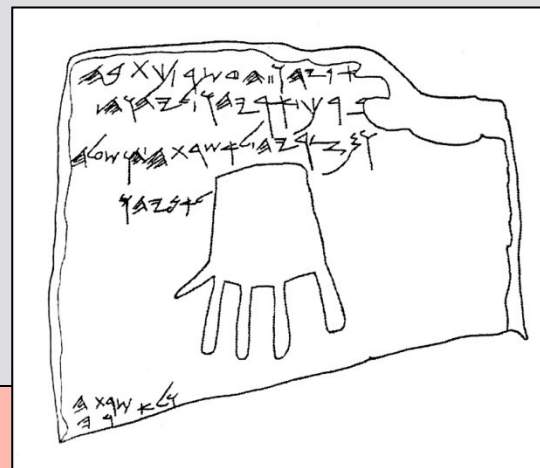
Zdroj: Zevit 2001, s. 358, obr. 5.4.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Žehnací formule z Chirbet el-Kóm

- Podobně jako nápisy z Kuntillet Adžrúd připouští nápis z Chirbet el-Kóm **existenci Jahvovy družky** (paredros).

- Urí-Jáhú, velitel, toto napsal:
- Požehnán budiž Urí-Jáhú při **Jhvh**
- a od jeho nepřátel, **při jeho [tj. Jhvh] ašeře**, jej zachraň
- pro Dání-Jáhúa.
[prázdné místo]
- A **pro jeho ašeru**
- [a pro] jeho [aše]ru.**

(Dušek 2013b, s. 212.)

Kresba eliminuje druhotné škrábance znesnadňující čtení nápisu.

Zdroje staroizraelských teistických představ

Foto: Dalibor Papoušek, 2013.

Sloupové figurky z Judska spojované s kultem Ašery

Dva základní typy figurek, ca 750-620 př.nl. Izraelské muzeum, Jeruzalém.

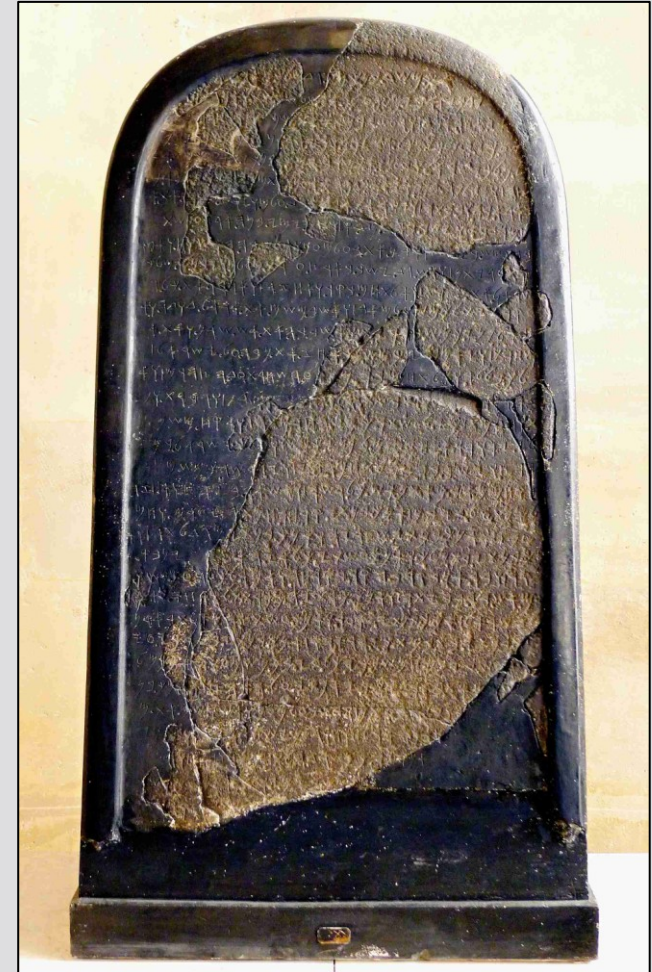
Formování staroizraelského jahvismu

Méšova stéla

- **Nalezena 1868 v Díbánu**, na území někdejšího Moábu v jižním Zajordání.
- Datována k roku **840 př.n.l.**
- Moábský král **Méša** oslavuje na stéle svá vítězství nad **izraelskými Omríovci**.
- Vy výčtu vojenských úspěchů uvádí, že **ukořistil nádoby Jahva** a „odvlekl je před Kemóše [moábského boha]“ (ř. 18).
- Nejstarší mimobiblická zmínka o **izraelském jahvismu**.

Čedičová stéla po nálezů roztržštěna, text zčásti rekonstruován podle původních otisků. Louvre, Paříž.

Formování staroizraelského jahvismu

(14) Řekl mi Kémoš: „Jdi, zmocni se (města) Nebó proti Izraeli.“ I šel
(15) jsem v noci a válčil jsem proti němu od úsvitu do poledne. Zmocnil jsem
(16) se jej a povraždil jsem všech[ny], sedm tisíc mužů, chlapců , žen, d[í]
(17) vek a děvčat, protože jsem jej zasvětil Aštaře – Kemóšovi. Vzal jsem odtamtud
(18) nádoby **Jhvh** a odvedl jsem je před Kemóše.

Méšova stéla, 14-18 (Dušek 2013c, s. 249; srov. Mackerle – Kučerová 2011, s. 12).

(24) Když se [Moábcí] přihnali k izraelskému táboru, Izraelci vyskočili a bili Moábce. Ti se před nimi dali na útěk a Izraelci se hnali za nimi a pobíjeli je, [...]
(26) Když moábský král [Méša] viděl, že boj je nad jeho síly, vzal s sebou sedm set mužů s tasenými meči, aby se probil ke králi edómskému, ale nedokázali (to). (27) Jal však jeho prvorozeného syna [srov. *Ámos* 2,1], který měl kralovat po něm, a obětoval ho v zápalnou oběť na (městských) hradbách. I postihlo Izraele veliké rozlíčení, takže od něho odtáhli a vrátili se do (své) země.

2 Královská 3,24-27 (ČEP^{22/9}2019).

Formování staroizraelského jahvismu

Elovské božstvo a nebeské shromáždění bohů

- Na vrcholu **ugaritského panteonu** stáli bůh **El** a jeho družka **Atirat**.
- Tento božský pár nadřazen ideálnímu počtu **sedmdesáti svých potomků**, kteří tvořili **shromáždění bohů**, v němž byla každému Elem přidělena **jeho doména**.
- V **izraelském náboženství** podobná představa:

(8) Když **Nejvyšší (Eljon)** přiděloval pronárodům dědictví,
když rozsazoval lidské syny,
stanovil hranice každého lidu
podle počtu synů Izraele [**synů Božích (bene Elohim)**].*
(9) Hospodinovým podílem je jeho lid,
vyměřeným dílem jeho dědictví je Jákob [tj. Izrael].

Deuteronomium 32,8-9 (ČEP 22/9 2019).

* Původnější verze
textu doložená
Septuagintou
a rukopisy od
Mrtvého moře
(4QDeut^j = 4Q37).

Formování staroizraelského jahvismu

Posilování Jahvovy pozice v nebeském shromáždění bohů

- Z někdejší **podřízenosti Elovi** se Jahve postupně posunul ke **ztotožnění s Elem**.
- Tento proces je demonstrován **majestátním plurálem** jeho „druhého“ jména **Elohim**.

(7) Vždyť kdo v oblacích se může Hospodinu vyrovnat?

Kdo z **Božích synů (*bene Elim*)** se podobá Hospodinu?

(8) Strašný je Bůh v kruhu svatých,
nesmírný, budící bázeň ve všech kolem sebe.

(9) **Hospodine, Bože zástupů (*Jahve, Elohe cva'ot*)**, kdo je jako ty?

Žalm 89,7-9 (ČEP 22/9 2019).

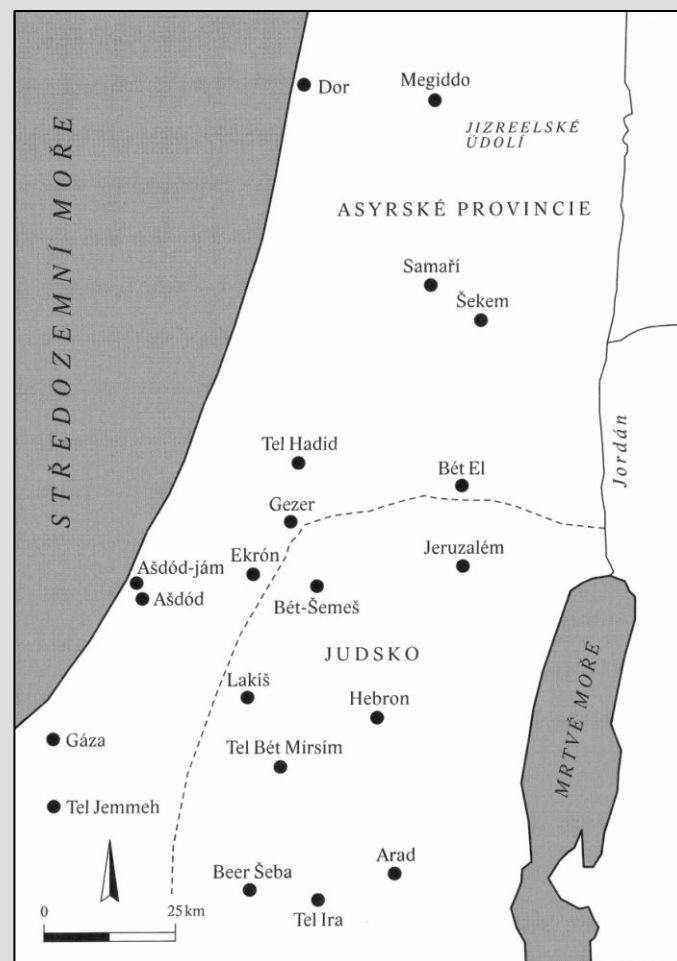
Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Král Chizkijáš (ca 727-698 př.n.l.)

- **Konsolidace Judského království** po pádu severního Izraelského království (722 př.n.l.).
- **Rozvoj Jeruzaléma** (obnova jeruzalémských hradeb, vodovod).
- **Náboženská očista** (polyjahvismus).
- **Válečný střet s asyrským králem Sinacheribem** (701 př.n.l.): dobytí Lakíše, obléhání Jeruzaléma.

Judsko a asyrské provincie severně od Judska v 2. polovině 8. století př.n.l.

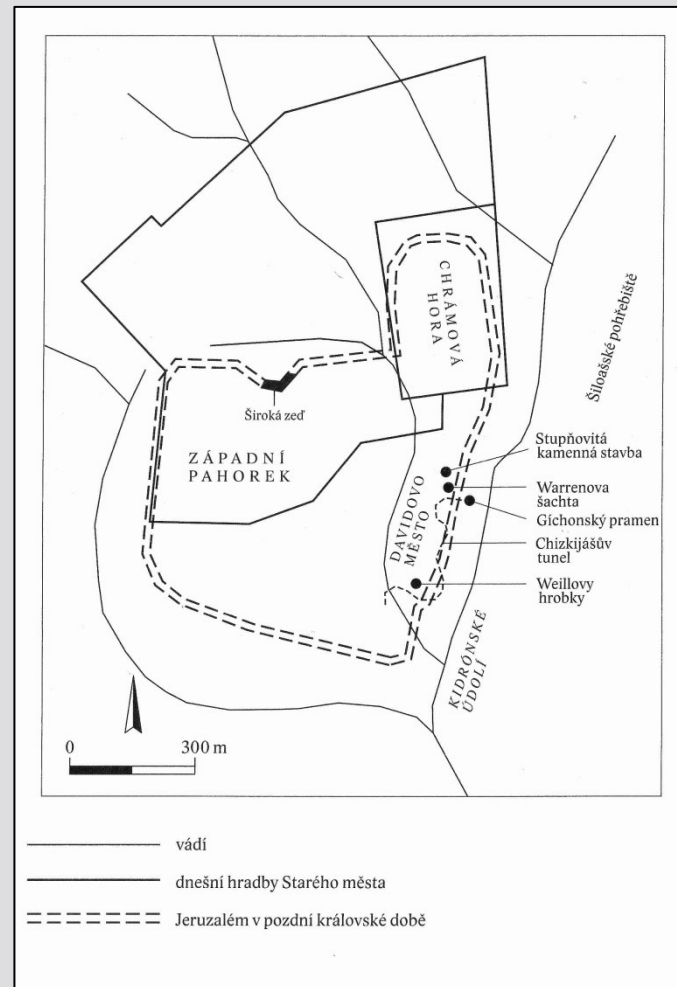
Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Rozvoj Jeruzaléma

- Rozšíření osídlené plochy města z původního Davidova města na Západní pahorek.
- Obnova a rozšíření **městských hradeb**.
- Vybudování **vodovodu** spojujícího Gíchónský pramen vně hradeb s nádržemi uvnitř města (Chizkijášův tunel; srov. 2 Kr 20,20).

Rozšíření Jeruzaléma v 2. polovině 8. století př.n.l.

Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Chizkijášova náboženská reforma

- Obtížné rozlišit, které z náboženských změn mohly náležet již do **doby Chizkijáše** (ca 727-698 př.n.l.) a které spadají **až do doby krále Jóšijáše** (639-609 př.n.l.).
- **Archeologické doklady** (Arad, Beerševa) nicméně naznačují, že k určitým změnám ve státním kultu došlo již za vlády Chizkijáše.

(4) [Chizkijáš o]dstranil **posvátná návrší (*bamot*)**, rozbil **posvátné sloupy (*macevot*)**, skácel **posvátný kůl (*ašera*)**, na kusy roztloukl bronzového hada, kterého udělal Mojžíš a jemuž až do oněch dnů Izraelci pálili kadidlo; nazvali jej Nechuštán. (5) Doufal v Hospodina, Boha Izraele. Po něm už nebyl mezi všemi judskými králi žádný jemu podobný, ani mezi těmi, kteří byli před ním.

2 Královská 18,4-5 (ČEP^{22/9}2019).

Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Chrám v Aradu

Rekonstrukce cely chrámu před jeho zrušením koncem 8. stol. př.n.l.
Izraelské muzeum, Jeruzalém.

Foto: Dalibor Papoušek, 2013.

Chrámová cela během vykopávek.
V popředí dva převrácené kadidlové oltáře různé velikosti; při zadní stěně povalená stéla, druhá, stojící stéla je součástí zadní stěny.

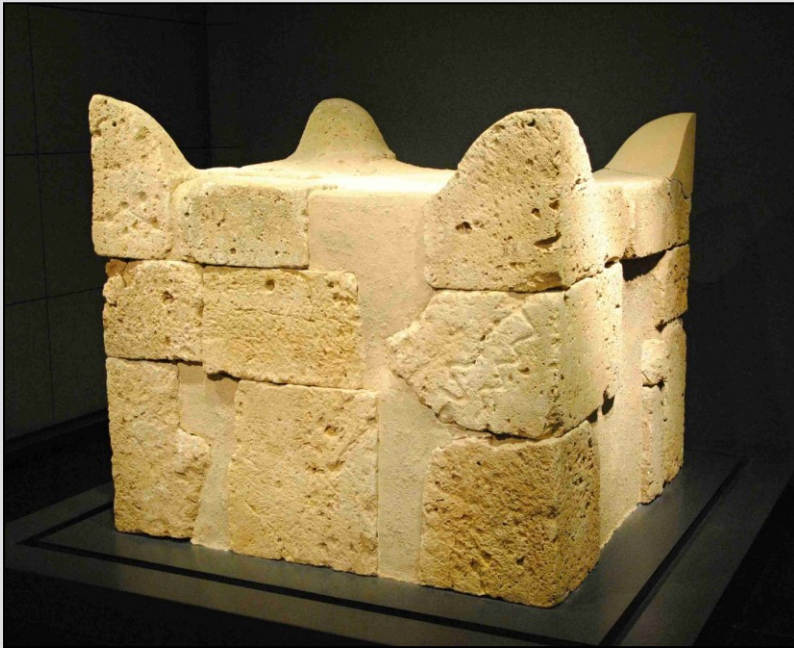
Zdroj: Zevit 2001, s. 166, obr. 3.20.

Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Oltář v Beerševě

Foto: Dalibor Papoušek, 2013.

Rekonstrukce oltáře (vrstva III).
Izraelské muzeum, Jeruzalém.

Zdroj: Zevit 2001, s. 173, obr. 3.22

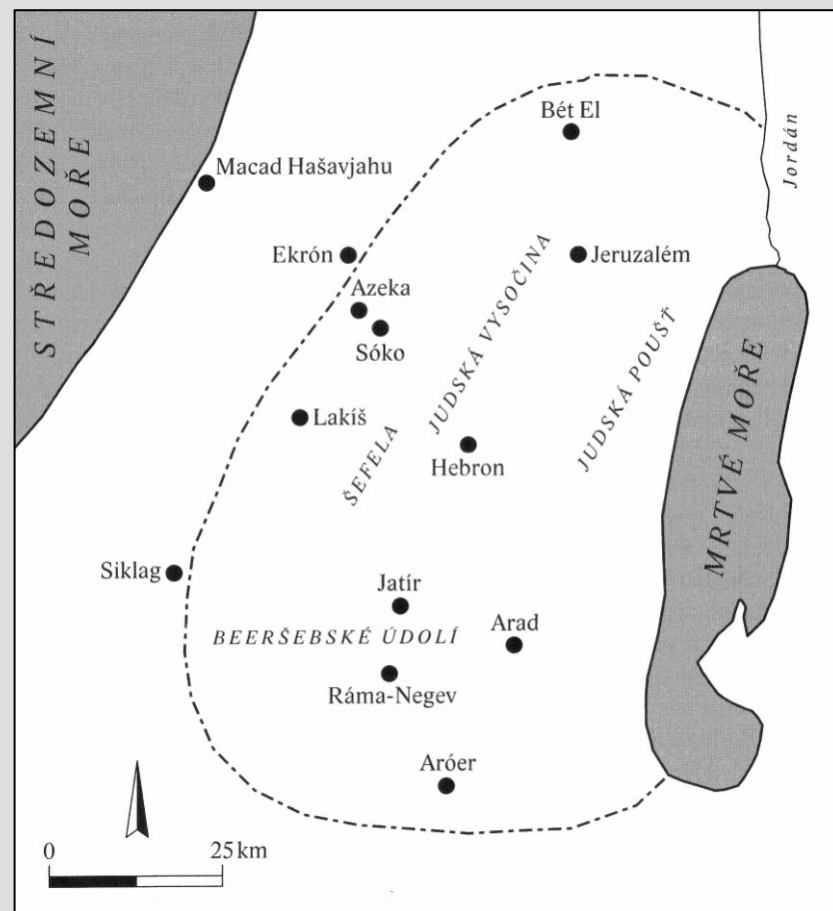
Rozebraný oltář, druhotně použitý ve
stěně budovy skladiště (vrstva II).

Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Král Jóšijáš (639-609 př.n.l.)

- Snaha využít **úpadku Novoasyrské říše** a ovládnout severní oblasti **někdejšího Izraelského království**.
- Radikální proměna **státní ideologie** a **náboženského provozu** Judského království (monojahvismus).
- Reforma stvrzena **622 př.n.l.** „objevem“ **Knihy zákona** při opravě Jeruzalémského chrámu (2Kr 22,8-23,3). Text knihy **totožný s jádrem Deuteronomia**.
- **Deuteronomistická teologie** opírající se o **centralizaci jahvistického kultu do Jeruzaléma**.

Zdroj: Finkelstein – Silberman 2010, s. 153.

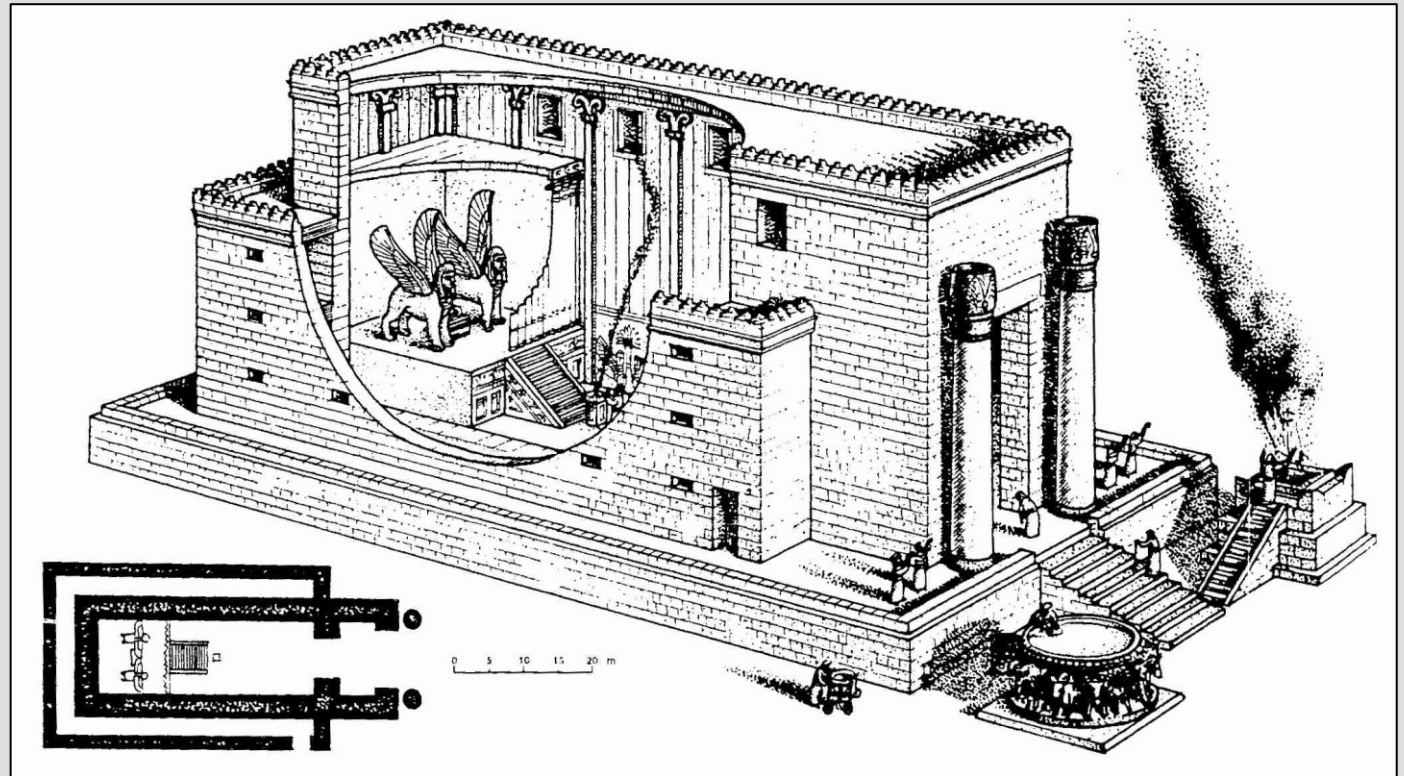

Judsko za vlády Jóšijáše.

Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Zdroj: Prosecký et al. 1999, s. 163.

Šalomounův chrám v Jeruzalémě

Ideální rekonstrukce podle *1 Kr 6*. Půdorys chrámu nepřímo dokládají jeho nejbližší archeologické analogie v severní Sýrii (Ajn Dara) a jižním Turecku (Tel Tajinat).

Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

Desatero

- Základní text **deuteronomistické reformy**. Má formu **smlouvy mezi Hospodinem a lidem Izraele**.
- Text zřejmě inspirován **vazalskými smlouvami** mezi asyrskými panovníky a podrobenými národy.
- Často interpretováno jako doklad **henoteismu** či **monolatrie**.

(3) **Nebudeš mít jiného boha mimo mne.**

(4) Nezobrazíš si Boha zpodoběním něčeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Nebudeš se ničemu takovému klanět ani tomu sloužit.

[...]

(7) Nezneužiješ jména Hospodina, svého Boha.

Exodus 20,3-7; srov. Deuteronomium 5,7-11 (ČEP 22/9 2019).

Chizkijášova a Jóšijášova náboženská reforma

(4) Nato král [Jóšijáš] přikázal veleknězi Chilkijášovi a kněžským zástupcům i strážcům prahu, aby vynesli z Hospodinova chrámu všechny předměty zhotovené pro **Baala, Ašéru a veškerý nebeský zástup**. Venku za Jeruzalémem na polích kidrónských je spálili a prach z nich odnesli do Bét-elu. (5) Zakázal činnost žrecům, které dosadili judští králové a kteří pálili kadidlo na **posvátných návrších (bamot)** judských měst a v okolí Jeruzaléma [...]. (6) Dal vynést z Hospodinova domu **posvátný kůl (ašera)** ven za Jeruzalém do Kidrónského úvalu. V Kidrónském úvalu jej spálil, rozdrtil na prach a prach z něho rozházel po hrobech prostého lidu. [...] (10) Poskvrnil i **Tófet v Údolí syna Hinómova**, aby už nikdo **nepovedl svého syna nebo dceru ohněm k poctě Molekově**. [...] (13) Též posvátná návrší (*bamot*) naproti Jeruzalému, jižně od Hory zkázy [Olivová hora], jež vybudoval Šalomoun, král izraelský, pro **Aštoretu**, ohyzdnou modlu Sidóňanů, pro **Kemóše**, ohyzdnou modlu Moábců, a pro **Milkóma**, ohavnou modlu Amónovců, král poskvrnil. (14) **Posvátné sloupy (macevot)** roztříštil, **posvátné kůly (ašerim)** skácel a místa po nich naplnil lidskými kostmi.

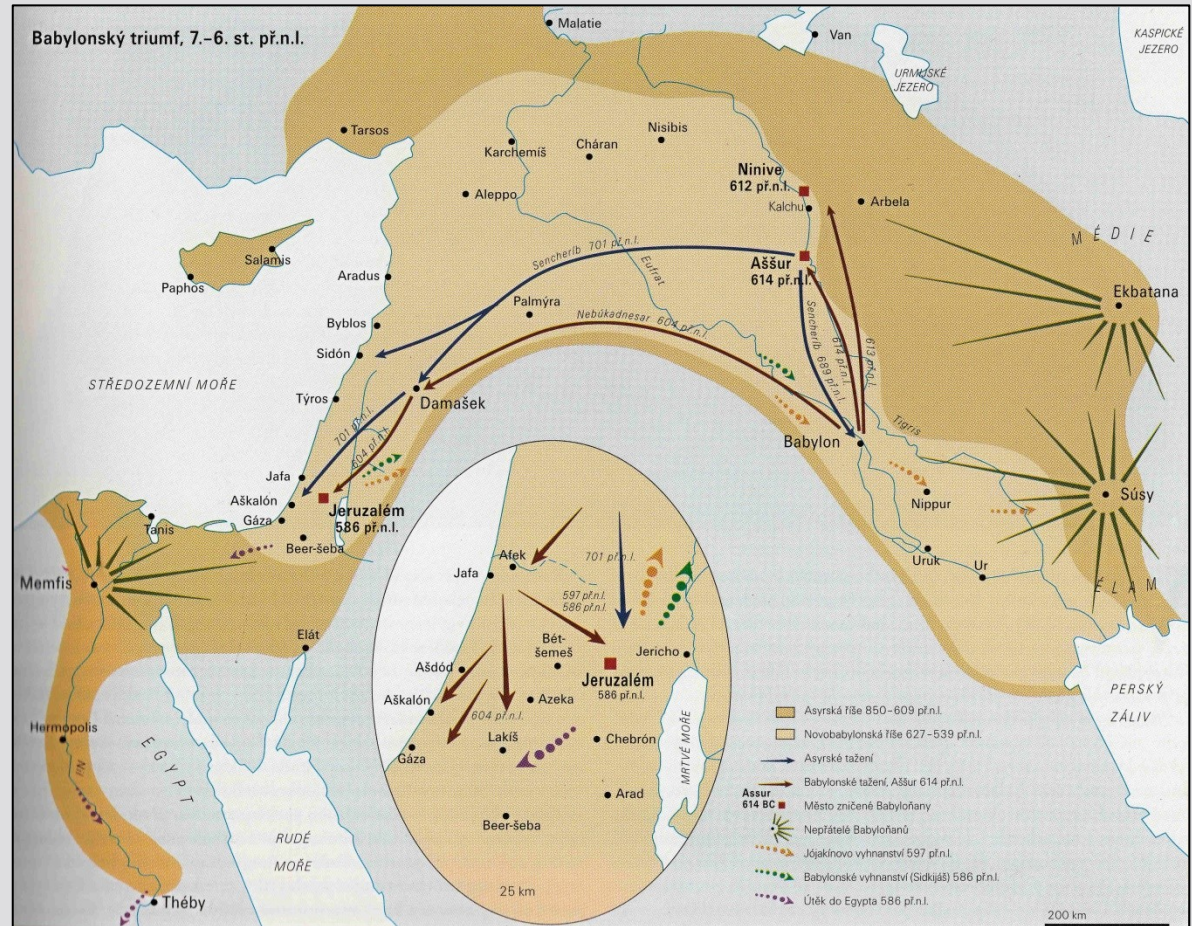
Exkluzivní monoteismus

Zdroj: Barnavi 1995, s. 25.

Vzestup Babylónie

- Po pádu Asýrie 612 př.n.l. se **Novobabylónská říše** postupně zmocnila velké části Předního východu.
- Za vlády **Nabukadnezara II.** (604-562 př.n.l.) dobyli Babylóňané dvakrát za sebou Jeruzalém.
- Při druhém tažení **586 př.n.l.** Babylóňané **rozbořili Jeruzalémský chrám** a judské elity **deportovali do Babylónie**.
- **Judské království zaniklo.**

Exkluzivní monoteismus

Babylónský exil (586-539 př.n.l.)

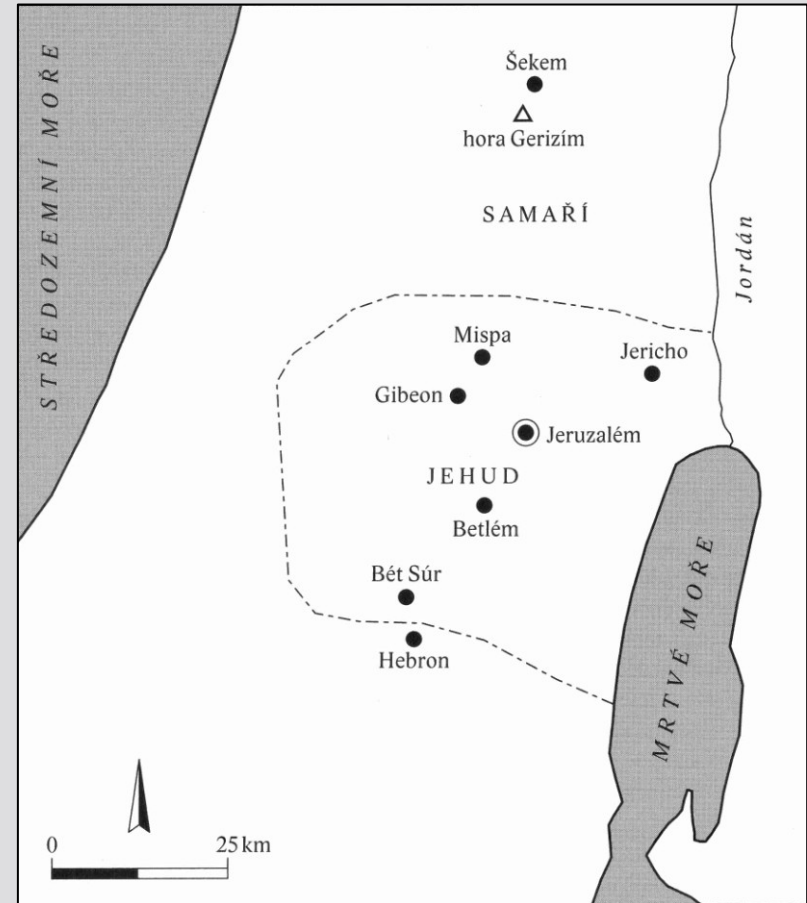
Důsledky babylónského vpádu	Proměny judského náboženství v exilu
Zánik Judského království	Protosynagogální forma bohoslužby
Zničení Jeruzalémského chrámu	Písemná fixace náboženských tradic
Přerušení chrámových obětí	Idea nebeského chrámu (<i>Ezechiel</i>)
Deportace judských elit do Babylónie	Důraz na odlišnost a rituální čistotu.
Nucený pobyt v doméně cizích božstev	Exkluzivní monoteismus (<i>Deuteroizajáš</i>)

- Roku **539 př.n.l.** dobyl Babylón **perský král Kýros II.** (559-530 př.n.l.) a ukončil existenci **Novobabylonské říše**, zmítané za vlády **posledního babylónského krále Nabonida** (555-539 př.n.l.) vnitřními rozpory.
- Připojením Babylónie se **Perská říše** stala největším státním útvarem, jaký byl dosud znám.

Exkluzivní monoteismus

Perské období (539-332 př.n.l.)

- Judsko začleněno do Perské říše jako provincie **Jehud**.
- Jehud spravován **perskými úředníky judského původu** (Ezdráš, Nehemjáš).
- Střet **tradičního judského náboženství s transformovaným náboženstvím navrátilců** (tlak na rozlučování smíšených manželství).
- **Teokracie** jako důsledek selhání judské monarchie, vývoj k **mesianismu**.
- Obnovení **Jeruzalémského chrámu** (Zerubábelův chrám, 520-515 př.n.l.)
- **Samařané vyloučení** z lidu Izraele.

Perské provincie Jehud a Samaří.

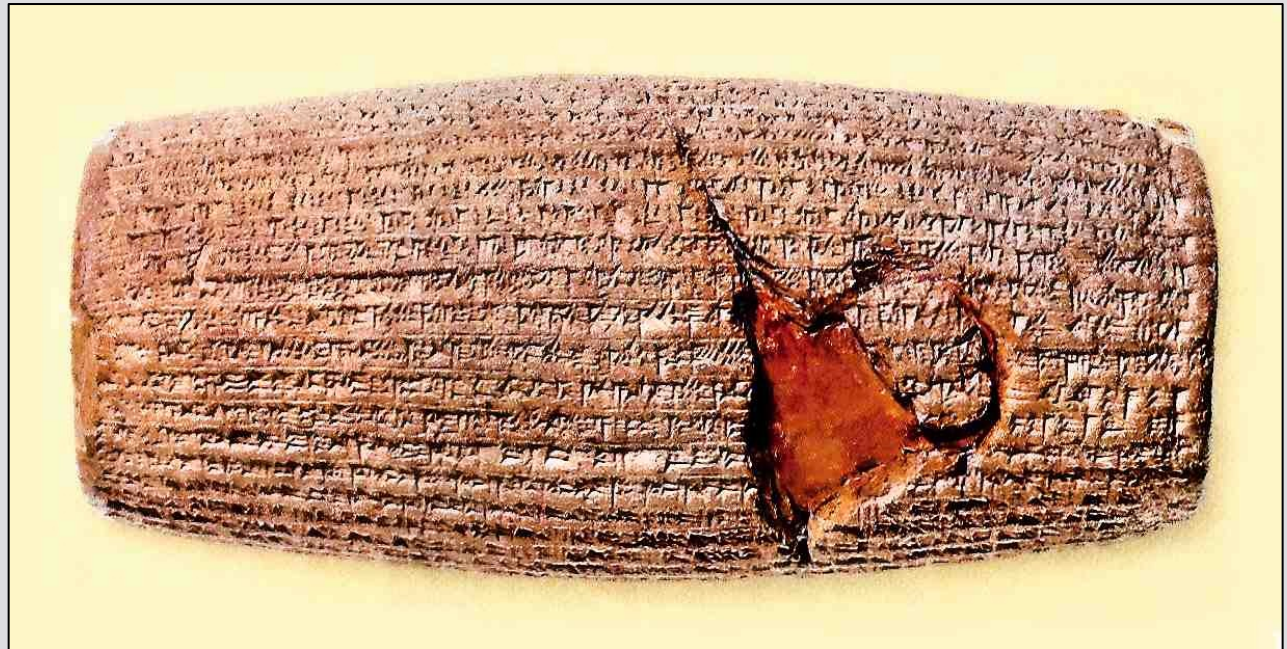
Exkluzivní monoteismus

Kýrův válec

- Akkadský nápis **perského krále Kýra II.** (559-530 př.n.l.), zhotovený krátce po získání Babylónu Peršany v roce **539 př.n.l.**
- Doložen ve více verzích, což svědčí o jeho **propagandistickém šíření.**

Hliněný válec 22 x 10 cm (max. průměr), dodatečně vyplněný sádrou. Nalezen 1879 v základech Mardukova chrámu Éšagil v Babylónu. Britské muzeum, Londýn.

Exkluzivní monoteismus

(20) Já jsem Kýros, král veškerenstva, [...] král Babylónu, král země Sumeru a Akkadu, [...], věčné královské sémě, jehož vládu si bohové **Bél [tj. Marduk] a Nabú** zamilovali a po jehož k[ralo]vání pro spokojenost svých srdcí zatoužili. Když d[o ni]tra Babylónu v míru jsem vstoupil, v radosti a jásetu jsem v královském paláci zřídil sídlo svého panství. [...] Mé početné vojsko vpochodovalo do nitra Babylónu v míru a já jsem nedopustil, aby se celé zem[ě Sumeru] a Akkadu zmocnil buřič [tj. poslední babylonský král Nabonid]. (25) O blahobyt města Babylónu a všech jeho svatyní jsem pečoval. [...]

(30) [...] Od [Babylónu] až po město Aššur a Súsy [...], kde od minulých časů opuštěna byla jejich sídla, **bohy**, již tam přebývali, **jsem navrátil do jejich míst a zřídil** (jim tam) **věčný příbytek. Všechn jejich lid jsem shromáždil a navrátil do jeho obydí.** [...]

Všichni bohové, které jsem uvedl do jejich svatyní, (35) každý den **před Bélem a Nabúem** o délce mých dnů nechť hovoří, nechť slova mně příznivá promlouvají[.]

Kýrův válec 20-35 (Prosecký 2015, s. 301-302).

Exkluzivní monoteismus

Ohlas Kýrova nápisu v Bibli

- Specifické využití, neboť nápis se zmiňuje **jen o oblastech východně od Tigridu**.

(1) V prvním roce vlády Kýra, krále perského, se splnilo slovo Hospodinovo, (které mluvil) ústy Jeremjáše. **Hospodin vzbudil ducha perského krále Kýra**, že dal po celém svém království rozhlásit a také zapsat: (2) „Toto praví Kýros, král perský: **,Hospodin**, Bůh nebes, **mi dal všechna království země**. Pověřil mě, abych **vybudoval dům v Jeruzalémě**, který je v Judsku. (3) Kdokoli z vás, ze všeho jeho lidu – Bůh buď s ním – se **může vydat** (na cestu) **do Jeruzaléma**, který je v Judsku, a **stavět dům Hospodina**, Boha Izraele, toho Boha, který je v Jeruzalémě. [...]“ (5) Tu se vydali na cestu představitelé judských a benjamínských rodů, kněží a levité, všichni, jejichž ducha probudil Bůh, aby **stavěli Hospodinův dům v Jeruzalémě**. [...] (7) Král Kýros také **vydal předměty Hospodinova domu**, které Nebúkadnesar odnesl z Jeruzaléma a dal do domu svého boha. [...]

Ezdráš 1,1-8; srov. 2 Paralipomenon 36,22-23; Ezdráš 6,1-5 (ČEP 22/9 2019).

Exkluzivní monoteismus

Nejstarší exkluzivně monoteistická proklamace

- Mladší vrstva knihy *Izajáš*, spadající do **poslední třetiny 6. stol. př.n.l.** a označovaná jako ***Deuteroizajáš*** (dosl. „druhý Izajáš“; *Iz* 40-55).
- V konfrontaci s cizími bohy se *Deuteroizajáš* uchýlil k radikálnímu řešení – **popřel jejich existenci**.
- Bohové cizích národů (*gojim*) jsou **bezmocné modly** (*pesel*), protože jde jen o lidské výtvořiny. Odtud **modloslužebnictví** (idolatrie).
- Exkluzivní monoteismus přesto umožňuje označit **Kýra** za (neznalého) „**Hospodinova pomazaného**“ (*mašíach*; *Iz* 45,1).

(5) **Já jsem Hospodin a jiného už není, mimo mne žádného Boha není.**

Přepásal jsem tě [Kýra], ač jsi mě neznal,
(6) aby poznali od slunce východu až na západ, že kromě mne nic není.

(7) **Já jsem Hospodin a jiného už není.**

Já vytvářím světlo a tvořím tmu,
Působím pokoj a tvořím zlo,

Já Hospodin konám všechny tyto věci.

Izajáš 45,5-7 (ČEP ^{22/9}2019).

Exkluzivní monoteismus

Invektivy *Deuteroizajáše* proti idolatrii

- Kýros je ve své dějinné roli uznáván, přestože se *Deuteroizajáš* **vysmívá babylónským bohům**, kterých se perský král dovolává.

(9) Výrobci **model (pesel)** jsou všichni k ničemu; modly, které mají za žádoucí, jim nijak neprospějí. Jejich svědkové, ti nic nevidí a nic nevědí, jsou jen pro ostudu.

(10) Kdo si boha vyrábí, jen modlu si odlévá; nebude z toho mít žádný prospěch.

Izajáš 44,9-10 (ČEP 22/9 2019).

Bél [tj. Marduk] klesl, **Nébo [tj. Nabú]** se zhroutil,
jejich modlářské stvůry
byly (naloženy) na zvěř a na dobytek[.]

Izajáš 46,1 (ČEP 22/9 2019).

- Biblické pojetí **pohanství** natolik sugestivní, že dlouho podvazovalo religionistický výzkum starověkých náboženství.

Exkluzivní monoteismus

Politické prosazení exkluzivního monoteismu

- Přes revoluční význam *Deuteroizajášových* proklamací zůstával exkluzivní monoteismus **pouze na úrovni prorocké rétoriky**.
- Postupné a bolestné prosazování nového pojetí poexilního náboženského života spojeno především s **Ezdrášem a Nehemjášem**, kteří mohli využít **mocenské podpory perského státu**.
- Jeho těžištěm však především praktické uplatňování exilem inspirovaných náboženských změn, jež se soustředily spíše na **rituální čistotu a obnovu chrámového provozu** než na **exkluzivní monoteismus v dogmatickém smyslu**.
- Řada proměn, pevněji usazujících exkluzivní monoteismus v samotném judaismu, se zřejmě odehrála později, **až v helénistickém a římském období**.
- Nejstarším nežidovským pramenem, který zmiňuje **monoteistický a anikonický charakter judaismu**, je dílo *Peri Iúdaión* (O Židech) řeckého autora Hekataia z Abdér, sepsané kolem 300 př.n.l. (dochované u Diodóra Sicilského XL,3,1-7).

Použité zdroje I

- Barnavi, Eli (ed.) (1995): *Atlas univerzálních dějin židovského národa od časů biblických praotců do současnosti*, Praha: Victoria Publishing.
- ČEP ^{22/9}2019: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: Český ekumenický překlad*, Praha: Česká biblická společnost ^{22/9}2019.
- Dever, William G. (2005): *Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel*, Grand Rapids: W. B. Eerdmans.
- Dušek, Jan (2013a): „Nápisy z Kuntillet Adžrúd“, in: Jan Dušek – Dalibor Antalík – Pavel Čech – Jana Mynářová (eds.), *Jako pták v kleci: Epigrafické památky starověké Levanty*, (Starověké písemnictví Levanty 5), Praha: Oikúmené, s. 179-186.
- Dušek, Jan (2013b): „Nápisy z Chirbet el-Kóm“, in: Jan Dušek – Dalibor Antalík – Pavel Čech – Jana Mynářová (eds.), *Jako pták v kleci: Epigrafické památky starověké Levanty*, (Starověké písemnictví Levanty 5), Praha: Oikúmené, s. 211-213.
- Dušek, Jan (2013c): „Komemorativní nápis krále Méši na stéle z Díbánu“, in: Jan Dušek – Dalibor Antalík – Pavel Čech – Jana Mynářová (eds.), *Jako pták v kleci: Epigrafické památky starověké Levanty*, (Starověké písemnictví Levanty 5), Praha: Oikúmené, s. 243-250.

Použité zdroje II

- Finkelstein, Israel – Neil Asher Silberman (2010): *David a Šalomoun: Počátky mesianismu ve světle moderní archeologie*, Praha: Vyšehrad.
- Finkelstein, Israel – Neil Asher Silberman (2007): *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, Praha: Vyšehrad.
- Fritz, Volkmar (1993): *Einführung in die Biblische Archäologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Greenstein, Edward L. (2010): „Texts from Ugarit Solve Biblical Puzzles“, *Biblical Archaeology Review* 36/6, s. 48-53, 70.
- Keel, Othmar (²2010): *Gott weiblich: Eine verborgene Seite des biblischen Gottes*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Mackerle, Adam – Veronika Kučerová (2011): „Co mají společného Měšova stéla a 2 Král 3?“, *Studia Theologica* 13/4, s. 1-24.
- Mazar, Amihai (1992): *Archaeology of the Land of the Bible I: 10,000 – 586 B.C.E.*, New York: Doubleday.

Použité zdroje III

- Misch-Brandl, Osnat (³2013): „The Land of Canaan: 3500-1200 BCE“, in: Michal Dayagi-Mendels – Silvia Rozenberg (eds.), *Chronicles of the Land: Archaeology in The Israel Museum Jerusalem*, Jerusalem: The Israel Museum, s. 36-61.
- Pečírka, Jan et al. (³1989): *Dějiny pravěku a starověku I-II*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Prosecký, Jiří (2015): *Když království sestoupilo z nebes: Mezopotamské kroniky od časů nejstarších až do doby perské vlády*, (Orient 25), Praha: Academia.
- Prosecký, Jiří et al. (2003): *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*, Praha: Libri.
- Prosecký, Jiří et al. (1999): *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha: Libri.
- Rogerson, John (1996): *Svět Bible: Kulturní atlas*, Praha: Knižní klub.
- Zevit, Ziony (2001): *The Religions of Ancient Israel: A Synthesis of Parallactic Approaches*, London – New York: Continuum.